

“Η γείωση του ονείρου”

Εισήγηση του Γιώργου Δουατζή
στο 32ο Συμπόσιο Ποίησης με θέμα “Ποίηση και όνειρο”.

Πάτρα 6 Ιουλίου 2012

Κυρίες, κύριοι,

Θα μου επιτρέψετε πριν μπω στο κύριο σώμα της ομιλίας μου, να ευχαριστήσω τους διοργανωτές του συμποσίου για την τιμή της πρόσκλησης και να τους συγχαρώ για τη διοργάνωση αυτή, η οποία επί τόσα χρόνια παράγει πνευματικό έργο.

Οφείλω να επισημάνω ότι δεν σας μιλώ ως ειδικός ή τεχνοκράτης, αλλά ως ποιητής, ο οποίος επιθυμεί να συνεισφέρει την προσωπική του εμπειρία σε ό,τι έχει σχέση με το αντικείμενο που εξετάζεται. Μακριά από μένα, κάθε σκέψη περί της κτήσης της αδιαμφισβήτητης αλήθειας.

Ήρθα να καταθέσω τις αμφιβολίες μου, τις αβεβαιότητές μου, οι οποίες εναλλασσόμενες μου δίνουν την αίσθηση ενός ποιητικού χρόνου, ο οποίος παραμένει με τον δικό του τρόπο απροσδιόριστος. Ό,τι συνιστά τη χρόνια αμηχανία μου και ο όποιος συλλογισμός μου, βασίζονται στις εν αμφιβόλω αποκαλύψεις ή βεβαιότητες κάποιων φερομένων ως ειδικών. Αποκαλύψεις που μου δίνουν το έρεισμα για να στηρίξω ερωτήματα σε στιγμιαία στέρεο έδαφος, τα οποία αναπτυσσόμενα φέρουν νέα ερωτήματα και ούτω καθ' εξής.

Μοναδική ίσως βεβαιότητά μου, ότι η Ποίηση θα υπάρχει όσο υπάρχει άνθρωπος, αυτός ο δυστυχής φορέας συναισθήματος και λογικής. Ορισμοί και προσδιορισμοί γύρω από τη ζωή και την Ποίηση κρύβουν εγγενώς τον κίνδυνο της άμεσης αναίρεσής τους. Μέσα σε αυτό το κλίμα των συνεχόμενων προσαρμογών, θα προσπαθήσω να δω τη γείωση του ονείρου στην ποίηση από τον ποιητή και τη γείωση του ποιήματος στο όνειρο από τον αναγνώστη.

Ομολογώ ότι ψάχνοντας στο διαδίκτυο και τη βιβλιογραφία, ξαφνιάστηκα από την πληθώρα των εργασιών που έχουν γίνει για τη σχέση ονείρου και τέχνης και ειδικότερα ονείρου και ποίησης. Πολλές φορές το όνειρο καταλαμβάνει εμφανέστατα το χώρο που του αναλογεί στο ποιητικό έργο, άλλες φορές λιγότερο εμφανώς, αλλά πάντοτε με μια δυναμική που επιτρέπει την αναγνώρισή του ως ενός εκ των γενεσιουργών συστατικών του ποιήματος.

Μια πρώτη διαπίστωση καταγράφει τα εξής:

1. Οι προσεγγίσεις κυρίως επεξεργάζονται την επίδραση του ονείρου στο ποίημα, με καταλυτική συχνά την παρουσία του ονείρου στην ουσία, αλλά και τη μορφή του ποιητικού έργου.

2. Ελάχιστοι ασχολούνται με την επίδραση του ονείρου στον ίδιο τον ποιητή. Ιδίως, στο ρόλο του ονείρου ή της ονειροπόλησης κατά τον χρόνο της γέννησης του ποιήματος.
3. Οι περισσότεροι μελετητές ασχολούνται με το πρώτο από τα δύο σκέλη της ποιητικής διεργασίας, εκείνο της διαδικασίας παραγωγής του ποιήματος. Παρακολουθούν και επιχειρούν να διερμηνεύσουν πως καταγράφεται η έννοια του ονείρου ή το ίδιο το όνειρο στο ποίημα.
4. Σχεδόν κανείς δεν έχει ασχοληθεί με το δεύτερο σκέλος, αυτό της πρόσληψης του ποιητικού έργου από τον αναγνώστη, της “γείωσης του ονείρου” στον τελικό του προορισμό. Δεν έχει αναλυθεί η συνέργεια στην ονειροπόληση ή η αυτούσια παραγωγή ονείρου στο όλον του προσλαμβανόμενου υλικού από τον αναγνώστη, με αφορμή το ποιητικό ερέθισμα.

Για να ολοκληρωθεί – επισημαίνω, δεν λέω για να υπάρξει, αλλά για να ολοκληρωθεί - το ποιητικό έργο νιώθω ότι απαιτούνται δύο βασικές προϋποθέσεις. Καταρχήν πρέπει να γραφεί, να υλο-ποιηθεί και δεύτερον να βρει αποδέκτη, να αναγνωσθεί. Το έργο κάθε δημιουργού αποκτά υπόσταση όταν καθίσταται μοίρασμα. Η παρουσία του δέκτη-κοινωνού του ποιητικού έργου, δίνει στο ποίημα ύπαρξη και κατά προέκταση στον ίδιο τον ποιητή.

Με βάση αυτήν τη σημαντικότερη διαδρομή από τη γέννηση του ποιητικού έργου έως την πρόσληψή του, θα προσπαθήσω να παρακολουθήσω τη διακίνηση του ονείρου, ακριβώς στο πλαίσιο αυτής της πορείας. Ας ψάξουμε τις συνιστώσες της ονειρικής διαδικασίας στη γένεση, αλλά και στην πρόσληψη του ποιητικού έργου.

Κατά τους ειδικούς, ο ανθρώπινος εγκέφαλος ονειρεύεται, ονειροπολεί και φαντάζεται. Αυτές οι τρεις λειτουργίες ξεκινούν από το ασυνείδητο. Ο Φρόιντ διατύπωσε τη θέση ότι το όνειρο είναι ο πλέον ξεκάθαρος δρόμος προς το ασυνείδητο. Είπε ακριβέστερα ότι το όνειρο είναι “η βασιλική οδός προς το ασυνείδητο” και κατέγραψε την πλήρη αναλογία μεταξύ ονείρου και ονειροπολήσεων. Όνειρα έχουμε κατά το βαθύ ύπνο, τα οποία σε πολλές περιπτώσεις εγγράφονται στη μνήμη. Ονειροπολήσεις έχουμε σε κατάσταση εγρήγορσης. Επίσης σε πλήρη εγρήγορση έχουμε φαντασία, όπου και ενυπάρχει η έννοια της δημιουργίας.

Οι ειδικοί λένε ακόμη ότι συνήθως το όνειρο δεν έχει τη λογική αλληλουχία της πραγματικότητας και βεβαίως αναπτύσσεται πέρα από τη συνείδηση αυτού που το βιώνει. Εξαιρεση αποτελεί το συνειδητό όνειρο κατά τη διάρκεια του οποίου, μπορεί ο άνθρωπος - ο ποιητής και ο αναγνώστης στην περίπτωσή μας - να το αλλάξει, να παρέμβει, πράγμα που το κάνει ρεαλιστικό, αλλά και το προσαρμόζει στις ψυχολογικές ή ψυχαγωγικές του ανάγκες.

Ως συνειδητό όνειρο χαρακτηρίζεται κάθε όνειρο κατά τη διάρκεια του οποίου ο άνθρωπος έχει συνείδηση - γνώση ότι ονειρεύεται ενώ εξελίσσεται το όνειρο, αλλά

και έχει συνείδηση της μετάβασής του στον χώρο του ονείρου. Έχει δηλαδή επίγνωση, ονειρεύεται ενσυνείδητα. Έχει ακόμη διατυπωθεί η άποψη ότι καθένας μπορεί να εκπαιδευτεί να ονειρεύεται συνειδητά. Οι περισσότεροι από εμάς έχουμε παιδικές αναμνήσεις από μια εμπειρία συνειδητής ονειροπόλησης. Και άλλοι ίσως έχουμε πρόσφατες ή πολύ πρόσφατες αναμνήσεις μιας τέτοιας εμπειρίας.

Αν δεχθούμε δε την άποψη του Λακάν ότι στα όνειρα εκπληρώνονται οι επιθυμίες, τότε ποιητής και αναγνώστης έχουν ένα ευρύχωρο πεδίο ικανοποίησης...

Υποθέτω πως το “μνημονικό ίχνος” μπορεί να αποτελέσει το σημείο εκκίνησης για την γραφή του ποιήματος, αλλά και το σημείο εκκίνησης για την ονειροπόληση του αναγνώστη με αιτία την πρόσληψη του ποιήματος. Το μνημονικό ίχνος επιτελεί διπλή λειτουργία και σφραγίζει με μοναδικότητα και αποκλειστικότητα την σχέση κάθε ποιητή με κάθε αναγνώστη του ξεχωριστά.

Ο χρόνος που διατρέχει τη διάρκεια του συνειδητού ονείρου είναι ταυτόσημος με αυτόν όταν το άτομο βρίσκεται σε εγρήγορση. Όπως και ο χρόνος γραφής ενός ποιήματος, έστω και σε παραληρηματική κατάσταση ή με τη λειτουργία της λεγόμενης αυτόματης γραφής, είναι ταυτόσημος με τον πραγματικό χρόνο. Όμως και στις δυο περιπτώσεις η ροή του χρόνου δεν είναι αντιληπτή ούτε από τον ποιητή, ούτε από τον αναγνώστη – δέκτη, ο οποίος ονειροπολεί με ερέθισμα το ποίημα.

Με αυτά τα δεδομένα και με βάση τη βιωματική μου εμπειρία, θα μου επιτρέψετε να κατατείνω σε ό,τι αφορά στο πρώτο σκέλος της ποιητικής λειτουργίας - αυτό της παραγωγής του ποιήματος - στην αποδοχή της άποψης περί ασυνειδήτου, από το οποίο ξεκινάει η ποιητική γραφή. Εκεί δηλαδή, από όπου ξεκινούν οι τρεις λειτουργίες, ονείρου, ονειροπόλησης και λιγότερο της φαντασίας. Χωρίς να παραβλέπω και την ονειροφαντασία, η οποία επίσης ξεκινάει - κατά τους ειδικούς - από το ασυνείδητο. Δεν θεωρώ πολύ τολμηρό να υποθέσω ότι και η ποιητική έμπνευση ξεκινά από το ασυνείδητο, με πρώτη ύλη τις διεργασίες που εδράζονται σε αυτό, ιδίως το όνειρο, την ονειροπόληση και τη φαντασία. Τώρα, για τα συστατικά των τριών αυτών διεργασιών και τη συσχέτισή τους με το ποίημα, δεν θα μπορούσα να μιλήσω, ακριβώς γιατί αναφέρομαι σε καταστάσεις πέραν της συνείδησης.

Αναλογιζόμενος τις στιγμές μου της ποιητικής γραφής, θέλω να καταθέσω ότι δεν έχω συνείδηση της διεργασίας και κυρίως δεν μπορώ να κατανοήσω από πού και πώς ο καταιγισμός εννοιών που παλεύουν να υπάρξουν - χωρίς πάντα να το καταφέρνουν - μέσα από τις λέξεις. Παρά την άκρως οξυμένη περιέργειά μου να δώσω απάντηση σε αυτήν τη διεργασία, δεν κατάφερα ποτέ να λειτουργήσω διπλά, ως παραγωγός ποιητικού έργου και ως παρατηρητής της διαδικασίας της ποιητικής γραφής. Το να μην έχω συνείδηση, επί δεκαετίες, αυτής της τόσο συχνά επαναλαμβανόμενης διαδικασίας, με οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το σήμα εκκίνησης της ποιητικής γραφής βρίσκεται στον χώρο του ασυνειδήτου και συγκατοικεί και - γιατί όχι; - συνδιαλέγεται με το όνειρο και την ονειροπόληση. Μου αρέσει να ισχυρίζομαι κάτι τέτοιο με... κραταιό επιχείρημα ότι σε περιπτώσεις που γράφω με το χέρι συμβαίνει να γράψω δια μιας, χωρίς διακοπή δεκάδες

χειρόγραφες σελίδες, βιώνοντας ως και την υπέρβαση της αντοχής του χεριού μου, κατά τη διαδικασία της παραγωγής ποιητικού έργου. Το χέρι μου υπάκουε απόλυτα στην επιταγή του συνειδητού ή τελικά του ασυνειδήτου;

Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί το όνειρο να είναι η πρώτη ύλη του ποιήματος. Είναι πιθανό να μετέχει το όνειρο δραστικά στην εξέλιξη του ποιήματος, αλλά δεν είναι απαραίτητο ο στίχος να εμπεριέχει το όνειρο ή να το υπονοεί. Το όνειρο και η επένεργιά του πιθανόν να παραμένουν αφανείς συντελεστές στη δημιουργία του ποιήματος. Αναρωτιέμαι εδώ, αν η κατά τον Φρόιντ εκπλήρωση μιας επιθυμίας την οποία αποτελεί και καταγράφει το όνειρο, συνιστά για τον ποιητή, την πρωταρχικής σημασίας εκπλήρωση της επιθυμίας να υπάρξει το ποίημα και δευτερευόντως το περιεχόμενό του. Ή το ποίημα αντικατοπτρίζει τα σημαίνοντα που προκύπτουν από το όνειρο και ως γραφή και ως ανάγνωση.

Με βάση την τελευταία αυτή φράση, είναι καιρός να περάσω στο δεύτερο, εξίσου σημαντικό σκέλος, αυτό που ονομάζω γείωση, το μέρος δηλαδή της πρόσληψης του ποιήματος από κάθε αναγνώστη του και της συμμετοχής του ονείρου και σε αυτήν τη διαδικασία. Οι διαπιστώσεις που προηγήθηκαν, με οδηγούν να δεχθώ ότι ο ποιητής, όταν αρχίζει τη γραφή του με υλικό το όνειρο, ορμάται από το ασυνείδητο. Αλλά και η ονειροπόληση του αναγνώστη μέσα από το ποιητικό ερέθισμα που προσλαμβάνει κατά την ανάγνωση, εδράζεται επίσης εκεί. Διαβάζοντας το ποίημα ο αναγνώστης ονειροπολεί και οδηγείται στο ασυνείδητο, Οι στίχοι είναι η αφηγηρία του. Χωρίς αυτούς δεν θα μπορούσε να ονειροπολήσει ή να ονειρευτεί.

Πρέπει να επισημανθεί εδώ το μάλλον προφανές, που επισήμανα και στην αρχή της ομιλίας μου. Η τελική πρόσληψη του ποιήματος από έναν αναγνώστη, δεν είναι σε καμιά περίπτωση ίδια και ταυτόσημη με την πρόσληψη ενός άλλου αναγνώστη. Κάθε αναγνώστης με διαφορετικό τρόπο ονειροπολεί, φαντάζεται, και αντιστοίχως μορφοποιεί το αποτέλεσμα του

ερεθίσματος που εισπράττει από την ανάγνωση του ποιήματος. Η πρόσληψη, το ονειροπόλημα, ποικίλει ανά αναγνώστη, αναλόγως με τη διέγερση του μνημονικού ίχνους, με τα βιώματα που αυτός φέρει, με τις ιδιαιτερότητες του ψυχισμού του, με την αισθητική και το εύρος του γνωστικού του πεδίου. Θα τολμούσα να πω, ότι σπανιότατα, έως ποτέ, συμπίπτει το όνειρο – ερέθισμα του ποιητή με την ονειροπόληση που προκαλεί το ποίημα στον αναγνώστη. Αυτό εξάλλου καθιστά διαδραστικά το κάθε ποίημα αντικείμενο πολλαπλών προσλήψεων, έτσι που εύλογα να αναδύονται με την ανάγνωση τόσα ποιήματα όσα και οι αναγνώστες του. Η διαφοροποίηση στην πρόσληψη από κάθε αναγνώστη, επιτείνει τη δικαιολογία ύπαρξης του ποιητή.

Αυτονόητο ότι οι αναφορές που κάνω και η συλλογιστική που αναπτύσσω, έχουν σχέση μόνον με τις περιπτώσεις όπου το όνειρο πρωταγωνιστεί ή ενυπάρχει έστω και αφανώς στην ποιητική δημιουργία. Αφορούν όμως και κάθε αναγνώστη, ανεξαρτήτως της συμμετοχής ή όχι του ονείρου στην ποιητική διεργασία. Κι αυτό, διότι ο αναγνώστης ονειροπολεί και εισπράττει το αποτέλεσμα της ονειροπόλησής του, ανεξαρτήτως των προθέσεων του ποιητή ή της πραγματικότητας της ποιητικής

δημιουργίας, την οποία έτσι κι αλλιώς αυτός ως δέκτης αγνοεί.

Και μια μικρή παρένθεση, αναφορικά με αυτό που αντιλαμβάνομαι ως συλλογικό όνειρο και αφορά στην κοινωνία και σε έναν καλύτερο κόσμο τον οποίο ονειρευόμαστε πιστεύω συλλογικά. Δεν μπορώ να παραλείψω την αναφορά στο σύμπτωμα της ιδιωτικής εσωστρέφειας όπως το έχω ονομάσει, σύμπτωμα που χαρακτηρίζει δυστυχώς την πλειονότητα των ποιητών μας τα τελευταία τριάντα χρόνια. Σύμπτωμα που τους οδηγεί στο να γράφουν για τα προσωπικά τους, για τις αγωνίες τους, για το φόβο θανάτου κλπ, αγνοώντας τον διπλανό, το σύνολο. Δεν ξέρω τίνος περιβάλλοντος προϊόν είναι αυτή η άγωνα εσωστρέφεια, αλλά οφείλω να την επισημάνω.

Δεν μπορώ πραγματικά να καταλάβω πώς είναι δυνατόν ένας δημιουργός να μην υπηρετεί ένα αξιακό σύστημα το οποίο έχει οικοδομήσει με πίστη και αγάπη στον άνθρωπο. Δεν μπορώ να κατανοήσω πώς μπορεί ένας ποιητής να μην εμπνέεται από το συλλογικό όνειρο, να μην υπηρετεί - πέραν του εαυτού του - την κοινωνία και τον άνθρωπο.

Θα κλείσω με την ευχή κάποτε να διερευνηθεί διεξοδικά, ο ρόλος και η σημασία του ονείρου την ώρα της ποιητικής γραφής και κυρίως να εξεταστεί η επενέργεια του ποιητικού ερεθίσματος στον αναγνώστη ως προς την πρόκληση ονειροπόλησης ή και την παραγωγή ονείρων. Ελπίζω οι υποθέσεις μου να αποτελέσουν πρόκληση για διερεύνηση και έκφραση τεκμηριωμένων απόψεων από τους ειδικούς.

Σας ευχαριστώ πολύ

Βιβλιογραφία

- Σ. Φρόνιτ : Τέχνη και Ψυχανάλυση
 Η Ερμηνεία των ονείρων.
- Gisele Chamboudez : Η εξίσωση των ονείρων
- Michel Jouvet: The paradox of sleep, the story of dreaming.
- Χ. Μπόρχες – Η τέχνη του στίχου
- Πωλ Ρικαίρ: Λόγος και σύμβολο
- Κολέτ Σολέρ: Η λογοτεχνική περιπέτεια
- Τσβαϊχ, Βαλερύ, Προυστ, Σαντ, Σελίν, Μπωντλαίρ κ.α.: Έμπνευση και δημιουργία